

ANMELDELSER

NY NEXØ-BIOGRAFI ET MONUMENTALT VÆRK

Henrik Yde: *Nexø. Martin Andersen Nexøs liv og værk*, Lindhardt og Ringhof Forlag A/S 2019, ill., 417 s. ISBN: 978-87-11-44414-6

Af **John Juhler Hansen**

I anledning af 150-års dagen for forfatteren Martin Andersen Nexøs (1869-1954) fødsel, udkom denne Nexø-biografi. I forordet fortæller bogens forfatter, Henrik Yde (f. 1950), at et tilfælde førte til hans livslange interesse for og forskning i Nexøs forfatterskab. I 1983 underviste Henrik Yde på Krabbesholm Højskole, da Nexøforskeren Børge Houmann på grund af sygdom måtte melde afbud til et foredrag om Nexøs forhold til N.F.S. Grundtvig. Henrik Yde måtte "springe til", og i 35 år har han nu forsket i Martin Andersen Nexøs forfatterskab. Forfatteren skriver, at Nexøs hovedværker tilhører det 20. århundredes verdenslitteratur. Samt at Nexø er i selskab med fem andre danske forfattere i dette århundrede: Henrik Pontoppidan, Johannes Jørgensen, Johannes V. Jensen, Karen Blixen og Inger Christensen. Nexøs gennembrud blev Pelle Erobreren I-IV (1906-1910), som fik en international udbredelse. Nexøs position blev yderligere befæstet med Ditte Menneskebarn I-V (1917-1921), der opnåede en tilsvarende global udbredelse. I få ord sammenfatter Henrik Yde Nexøs forfatterskab med disse ord:

"Nexøs sind var udspændt, mellem fædrelandskærlighed og verdensborgerskab, mellem historie og moral, mellem erfaring og tro, mellem viden og vision".

Nexø var som ung i tre-fire år på højskole og i sit forfatterskab bruger han vendinger, der pegede tilbage på den grundtvigske vision om et samfund, hvor mildheden rådede. Derefter blev forfatterens livssyn præget af hovedstadsradikalisme, nihilisme, arbejderbevægelse og socialisme. Nexø havde (i perioder) stærk tilknytning til Socialdemokratiet både i Danmark og Tyskland. I årene fra 1918 til 1923 var han kommunist med gode kontakter i Sovjet. Flyttede derefter til Tyskland og blev igen mere vendt mod Socialdemokratiet. Men med Hitlers sejr i 1933, hvor arbejderbevægelsen efterfølgende blev forbudt, satte Martin Andersen Nexø hele sin berømmelse ind i kampen mod fascismen. Igen gik han til venstre. Fra 1937 og resten af sit liv var han et af de mest prominente medlemmer af det danske kommunistparti. Men allerede fra 1918 betragtede Nexø (i modsætning til de fleste danskere) Sovjetunionen som virkeliggjort socialisme og det eneste virkelige bolværk i kampen mod fascismen. Om Nexøs holdning skriver Henrik Yde:

"Det var en konsekvens af hans fællesskabsfølelse, hans solidaritet, at han i kampen mod fascismen gjorde fælles sag med Sovjetunionen".

Men Nexøs fascination af "den virkeliggjorte socialisme", gjorde på intet tidspunkt Martin Andersen Nexø til "kommunistisk digter".

Henrik Yde skriver i sit forord, at han i denne biografi vil lægge mere vægt på Nexøs *læsning*, end tidligere tolkning af Nexø "*indtil nu har gjort*". Han skriver, at han i denne biografi vil forstå Nexøs liv og digtning forfra, altså gennem tilblivelsen og udviklingen af forfatterens person og forfatterskab. Yde opsummerer sin mening om Nexøs som forfatter:

"Ikke desto mindre var han, hvad ikke mindst Pelle Erobreren selv vidner om, faktisk et belæst menneske med en dyb viden om og et levende forhold til europæisk åndsliv gennem to-tre tusinde år. Også i bøgerne havde han sine kilder".

Bogen er opdelt i 17 kapitler, der kronologisk følger Nexøs liv og forfatterskab. Indledningen til kapitel 1 er et Nexø-citat fra 1896:

"Barndommens Skygger naar over hele Livet tror jeg. En Barndom under Tryk avler i nogle Trællesind, i de mere levedygtige Trods (.) jeg hører vist til de sidste".

Nexøs far, Hans Jørgen Andersen (1839-1910), kom i 1854 fra Bornholm til København og blev arbejdsmand. Moderen, Helene Andersen (1845-1927) kom fra Stege. Ved Nexøs fødsel i 1869 boede familien på Christianshavn; i 1872 flyttede de til Lægeforeningens Boliger (Brumleby) på Østerbro. Da Danmark i 1876 rammes af en ny krise, bliver resultatet året efter sult og nød i den københavnske arbejderklasse. Arbejdsløshed tvinger i efteråret 1877 familien til at flytte til Bornholm. Familien bosætter sig i Nexø og faderen får fast arbejde som stenhugger i et granitbrud, forfremmes efter kort tid til formand. Faderen køber en byggegrund og i 1882 lader han et hus til familien opføre. I 1883 blev det fredet, siden 1990 anvendt som "Museet Martin Andersen Nexøs Mindestuer". I 1883 efter endt skolegang, blev Martin Andersen Nexø vogterdreng. Kontakten med naturen, planter og dyr, klipper og jord, årstidernes skift, fik stor betydning for ham. Sam-

tidig med at det var gavnligt for hans helbred. Men i november 1883 var det frie liv på vogtermarken slut. Nu blev han røgterdreng og den spinkle Nexø fik arbejde og ansvar som en voksen fodermester. Året efter i 1884 kom Nexø i lære som skomager, udlært i 1888. Som svend arbejdede han kun et års tid i faget. Skomager var et uddøende fag, skotøjsfabrikkerne blev mekaniserede og arbejdsstyrken bestod af ufaglært arbejdskraft.

I stedet søgte Martin Andersen Nexø optagelse på et præsteseminarium i Chicago. Nexø havde gode skolekundskaber, men da han ikke talte engelsk, kunne han ikke optages. Dengang var det primære fremmedsprog i Danmark tysk. I stedet blev højskolebevægelsen næste trin i Martin Andersen Nexøs dannelse. Først blev han i 1890 i tre måneder elev på Østermarie Højskole, hvorefter Nexø besluttede at udanne sig som højskolelærer. Med støtte fra Bornholms amtsskoleråd og en håndfuld personlige støtter, begyndte han derfor i 1891 et to-årigt kursus på Askov udvidede Højskole.

I sommeren 1893 forstuvende Nexø benet og humpede rundt på krykker. Nexø skulle ellers som de andre mandlige elever finde en feriearbejdsplads, for Askov Højskole skulle bruge deres værelser til sommerpigeskoleelever. Løsningen blev, at Nexø flyttede ind hos enkefru Mathilde Molbech. I 1888 døde hendes mand digteren Chr. Molbech. Så trådte hendes ungdomsvenner, forstanderparret Charlotte og Ludvig Schrøder, til. De knyttede hende til deres børneskole på Askov Højskole. Henrik Yde skriver:

"I Villa Spurvely indåndede man en egen blanding af frisk luft og lavendelduft. Og med husrummet fulgte hjerterum".

Fru Molbech havde gennem sin mands arbejde som censor på Det kgl. Teater et indgående kendskab til hovedstadens kulturpersonligheder. På den måde betød optagelsen af Nexø i fru Molbechs hjem for ham et møde med en hidtil ukendt verden. Fru Molbech var en god be-

kendt af samtidige berømtedder som Georg Brandes, Herman Bang, Peter Nansen, Ludvig Holstein og N.F.S. Grundtvigs yngste søn, Frederik. I årene fra 1892 til 1898 havde Nexø sit egentlige hjem hos Mathilde Molbeck, som han havde et moderligt forhold til. Og til hendes datter et søsterligt forhold, der varede livet ud.

I april 1893 fik Nexø sit første job som lærer på Odense Friskole. I sommeren 1893 blev det første af hans skriftlige arbejder bragt i Fyns Tidende. Samme sommer blev han syg med dobbeltsidig lungebetændelse og helbredsproblemerne gjorde, at han i april 1894 sagde sit job op. Han flyttede igen ind hos fru Molbeck i Askov. Nexøs vakkende helbred gjorde, at det blev nødvendigt at han tog på en rekreatjonsrejse. I november 1894 rejste Nexø til Italien, i august 1895 videre til Spanien, for i juni 1896 at vende tilbage til Danmark. Nexø finansierede turen med lån på 550 kr., samt mod betaling at levere rejsebrev fra turen til 12 danske aviser. Henrik Yde skriver om den støtte, Nexø fik:

“Hjælpen var udtryk for tillid, venskab og kærlighed til ham personligt og desuden for anerkendelse af og forhåbninger til hans evner som forfatter”.

I planlægningen af turen var det alene meningen at han skulle rejse til Italien. Yde skriver:

“De ændrede planer skyldtes det søde gensyn med en ung, rødhåret amerikanerinde. En gift og velhavende kvinde”.

Den velhavende mrs. Hadavag førte ham ind i samlivet mellem mand og kvinde og dermed frigjorde hun ham erotisk. Både dette bekendtskab og Nexøs øvrige rejseoplevelser skulle snart tvinge ham ud over det højskoleunivers, han hidtil havde hyldet som ubegrænset vidt og højt. Yde skriver:

“I Sydens flimrende soldis og under samvær med mrs. Hadavag er han blevet livsnyder. Den højspændte patos er afløst af psykologi-

ske iagttagelser og ciserende stemningsbeskrivelser”.

I sommeren 1896 fik Nexø job på Møllerup Højskole. Her forelskede han sig i en 15-årig gårdmandsdatter og forholdet udviklede sig. Brylluppet stod i august 1898, idet parret ventede deres første barn. Ægteskabet varede 10 år og herom skriver Henrik Yde:

“Den naive og jordbundne unge bondepige og den tolv år ældre, belæste og berejste vordende forfatter var fra begyndelsen et meget ulige parti med ham som den overlegne part”.

For at kunne søge lærerstilling, gennemgik Nexø fra august 1897 til juni 1898 Statens etårige Lærerkursus. Her mødte han forfatteren Johan Skjoldborg og de to forfattere indledte et livslangt venskab. Efter endt kursus, blev Nexø ansat på Gregersens Skole og parret bosatte sig på Frederiksberg. I 1901 opsagde Nexø sin stilling, idet han ønskede at blive professionel forfatter.

Indtil udgivelsen af debutbogen i 1898, var forfatterens navn Martin Andersen. Henrik Yde skriver, at boghandleren i Askov gjorde Martin Andersen opmærksom på, at et forfatternavn som Andersen **altid** stod på øverste hylde. Mens forfatternavne “midt i alfabetet” altid var anbragt i “i øjenhøjde”. Det var derfor, at Martin Andersen i 1898 føjede ordet Nexø til sit efternavn. Men først i 1912 ved skilsmissen fra sin første hustru, fik forfatteren myndighedernes tilladelse til at hedde Martin Andersen Nexø.

Kapitel 5 omhandler Nexøs ungdomsforfatterskab. I sin tid på Bornholm og i Askov havde Nexø ikke haft personlig forbindelse til litterære og radikale miljøer i hovedstaden. Men fra 1896 kastede Nexø sig ind i Københavns kunstmiljø og lærte hovedstadens socialliberale og radikale kredse at kende, hjulpet på vej af barnomsvennen, forfatteren Jakob Hansen. Samt hans nye venner, Johan Skjoldborg og Otto Rung. Disse mænd havde deres samlingspunkt

i Studentersamfundet, dannet 1882 som en radikal udbrydergruppe fra det konservative Studenterforeningen. Efter debutromanen *Skygger* i 1898, fulgte to nye romaner. I 1899 *Det bødes der for* –, en skildring af erotiske forviklinger i et borgerligt miljø over to generationer. Henrik Yde skriver:

“Denne lille roman skulle på én gang demonstrere det borgerlige ægteskabs fallit, advokere for “fri kærlighed”, gøre op med kirken og afskrive enhver tanke om samvittighed og fri vilje”.

I 1900 udkom *En Moder*. Handlingen udspillede sig i en østjysk landsby, hvor enkefru Berg der havde været gift med en meget ældre mand, ankom fra hovedstaden og flyttede ind i Villa Stærekassen med sin unge og lattermilde datter Helga. Bogen blev Nexøs mest saftige bidrag til sædelighedsfejdens samtidige genopblussen.

Henrik Yde skriver, at Nexø som før set, som en ung hedsføre søger identitet gennem uforbeholden tilslutning til en af tidens ideologier, i dette tilfælde nihilismen. Bogen sendte han til Askov med følgende dedikation:

“Til Professorinde M. Molbech i kærlig Hengivenhed fra Martin Andersen Nexø”.

Det faldt overhovedet ikke Martin Andersen Nexø ind, at fru Molbech kunne læse denne bog som en nøgleroman om hendes liv. Eller at hun kunne tro, at bogens handling foregik i fru Molbechs villa i Askov. Det var lige det, Mathilde Molbech gjorde. Om konsekvenserne for Nexø skriver Henrik Yde:

“Men nu da han syntes at have fundet sin linje som forfatter, uddrev fru Molbech ham af sit hus. Han satte så vidt vides aldrig mere sin fod i Askov, heller ikke efter fru Molbechs død... Det tog ham mange år at komme sig så vidt over tabet af fru Molbech... Og som nådesløs selvudlevering har *En Moder*... næppe sin lige i dansk litteratur siden Her-

man Bangs skandaleombruste *Haabløse Slægter*”.

Til gengæld viste Nexøs drøm i 1901 om at slå sig ned som professionel forfatter, ikke at være halsløs gerning. Både fordi Martin Andersen Nexø havde talent, men også fordi han hele livet igennem var et ordensmenneske. Han fik skrevet det, han havde lovet og samtidig med var en god økonom. Han blev derfor en af de få forfattere som resten af sit liv kunne leve af sit forfatterskab. I 1904, da Martin Andersen Nexø havde otte bogudgivelser bag sig, lod han en villa bygge i Mørdrup ved Espergærde. Den fik navnet “Gryet” og her boede Martin Andersen Nexø frem til 1923. Denne arbejdsro gjorde det muligt for Nexø i årene fra 1905 til 1910 at skrive de fire bind *Pelle Erobreren*, som blev hans ubestridte hovedværk. På ganske få år sikrede dette bogværk ham verdensberømmelsen. Henrik Yde skriver:

“Pelle Erobreren skildrer en fattig indvandrerdrengs udvikling til moden mand, og gennem ham, underklassens udvikling fra landproletar til byproletariat... Pelle Erobreren er en optimistisk udviklingsroman, der introducerer proletaren som heltetype i dansk litteratur. Samtidig er den en myte om menneskets forhold til den andet køn, menneskeheden, naturen og ikke mindst til sig selv og sin samvittighed”.

Det skal også lige nævnes, at selv om *Pelle Erobreren* især i det sidste bind omhandler dansk arbejderbevægelses gennembrudsår, havde Nexø før 1910 ingen direkte kontakt til dansk arbejderbevægelse.

Socialdemokratiet var dengang det eneste eksisterende arbejderparti i Danmark. Og samtidig med et bredt parti, der rummede både højre og venstre. Nexø havde forsvoret, at han kunne være medlem af noget parti. Men med udgivelsen af *Pelle Erobreren*, fik Nexø et eksistentielt fællesskab med brede kredse af dansk arbejderbevægelsen, navnlig med de titusinder

af menige læsere, der følte romanen var som talt ud af deres hjerter. Nexø kunne ikke blive ved med at "svæve over vandene" og på i sommeren 1910 meldte han sig ind i Socialdemokratiet.

Martin Andersen Nexøs næste store værk blev *Ditte Menneskebarn*, fem bind skrevet fra 1917 til 1921. En bog med det indhold blev til på baggrund af en opfordring fra folketingsmedlem Peter Sabroe (død 1913), som foreslog Nexø til at skrive det "uægte barns" historie. *Ditte Menneskebarn* skildrer en proletarpiges liv fra undfangelse til død. Hun vokser op som uægte barn hos sin bedstemor, senere hos moderen, stedfaderen og med sine mindre halvsøskende. Ditte kommer efter sin konfirmation ud og tjene på en gård, hvor husets unge søn gør hende gravid og hun jages af pladsen. Hun bliver amme på en "englefabrik", hvor uægte børn vanrøgtes eller myrdes, senere bliver hun tjenestepige. I bind fem tilbringer hun sin sidste tid i en lejekaserne, hvor hun moderligt påtager sig ansvaret for mange forhutlede eksistenser. *Ditte Menneskebarn* er ingen optimistisk udviklingsroman som *Pelle Erobreren*, men en glødende anklage mod et samfund, der ikke formår at værne om sine menneskelige ressourcer. Dittes tidlige død fremstår som et offer for alle fattige. På samme måde som *Pelle Erobreren* blev et monument over den mandlige arbejder, blev *Ditte Menneskebarn* et monument over arbejderkvinden.

I 1911 udkom *Pelle Erobreren* på tysk i meget store oplag som føljeton i den tyske socialdemokratiske presse. De tyske læsere gav Martin Andersen Nexø et tæt forhold til både landet og den tyske arbejderbevægelse der varede livet ud. Men lige så højt han værdsatte Tyskland, dets indbyggere og deres kultur, lige så meget hadede han tysk militarisme. Tyskland tabte den første verdenskrig. Resultatet af den tabte krig er overskrift i kapitel 11: Kammerat Nexø, og med underoverskriften: *Revolution i Europa*. Ydes indledning lyder således:

"Når oppositionen i og til venstre for Socialdemokratiet i årene efter 1917 kunne nære

håb om, at afgørende forandringer ville finde sted i Danmark, skyldtes det mest voldsomme begivenheder uden for Danmarks grænser".

Den nye venstreopposition satte sit håb til den russiske revolution. Martin Andersen Nexø var som korrespondent for *Social-Demokraten* i Tyskland fra januar til august 1918 selv vidne til verdenskrigens sidste måneder.

Krigsafslutningen førte til mytteri og arbejderoprør i Tyskland, som varede fra november 1918 til januar 1919. Oprøret blev nedkæmpet militært og med fuld opbakning fra det tyske socialdemokrati. Også tilsvarende opstode fandt sted i Ungarn og Italien, som ligeledes blev slået ned. Danmark havde i miniformat også sit oprør: Slaget på Grønttorvet i 1918. Socialdemokratiets holdning blev skæbnsvangert for den europæiske arbejderbevægelse, der blev splittet. Indtil Sovjets sammenbrud i 1991, var man enten reformist (læs: Socialdemokrat) eller revolutionær (læs: Kommunist). Også Martin Andersen Nexø blev nødt til at gøre sin stilling op.

Da han i november 1918 gav økonomisk støtte familierne til de fængslede fra Grønttorvslaget, skiftede han fra socialdemokrat til kommunist. Sidst i januar måned 1919 blev han indvalgt i ledelsen af Socialistisk Arbejderparti. De næste fem år frem til 1923 tog Nexø ihærdigt del i kommunisternes politiske arbejde. Reaktion fra Socialdemokratiet på dette bratte kursskifte, faldt prompte. Henrik Yde skriver:

"Den socialdemokratiske presse var lukket for ham, og med de velbesøgte foredrag i partiets regi var det forbi. I både den socialdemokratiske og den borgerlige presse omtales han med ironi og hån".

Meget hurtigt stod Nexø i problemer til halsen, både af privatøkonomisk, politisk og ægteskabelig art. Sidstnævnte skyldtes, at hans andet ægteskab vaklede. Hans frisindede hustru havde i stilhed affundet sig med, at Martin An-

dersen Nexø var hende utro. Men da hun i 1923 tog sig en tilsvarende frihed, viste det sig, at frisindet ikke var gensidigt! For at redde ægteskabet, foreslog Nexøs hustru, at de flyttede til det sydlige Tyskland. Flytningen foregik i oktober 1923 og løste på den korte bane en række problemer for familien Nexø: Det mere milde klima i Sydtysskland var gavnligt for Nexøs helbred. Samtidig kom forfatteren på afstand af den hjemlige pressehetz, blev fri af det småskårne politiske miljø, han som kommunist frugtesløst siden 1919 havde brugt kræfter på. Og som rosinen i pølseenden: Han kom tættere på sine læsere, for Nexøs største læserskare var i Tyskland.

Nexø oprettede sammen med en tysk partner et nyt forlag i Konstanz, som skulle udgive nordiske forfattere. De fik det tyske kommunistparti (KPD) til at kautionere for et større lån, for at forlaget kunne komme i gang. Da forlaget i 1925 gik fallit, viste det sig, at garantierne fra KPD var falske, I stedet sad Nexø tilbage med en stor personlig gæld. Samme slags erfaringer havde han gjort sig i Sovjetunionen. Nexø leverede et aftalt manuskript til en bog om Danmark til Moskva. Honoraret blev ikke udbetalt og bogen aldrig udgivet. Nexø blev også stillet i udsigt, at hans bøger i Moskva skulle filmatiseres, men intet skete. Til gengæld blev Nexøs bøger oversat og udgivet på russisk, men russerne afregnede et honorar.

Fra 1925 holdt Nexø sig på lang afstand af samarbejde med kommunister såvel i Danmark, i Tyskland og i Sovjet. Men det ændrede ikke på hans solidaritet med Sovjetunionen. Fra 1918 til sin død i 1954 forblev han ven af Sovjetunionen, som inkarnationen af alt det bedste i kommunismen. Flytningen til Tyskland var ikke nok til at redde hans andet ægteskab. I oktober 1924 blev parret skilt og allerede i marts 1925 indgik Nexø sit tredje og sidste ægteskab. Til gengæld havde Nexø i Tyskland succes som forfatter, samtidig med at han også som foredragsholder fandt sig en ny levevej. I årene fra 1925 til 1931 blev Nexø et kendt navn indenfor folkeoplysningsbevægelsen i Tyskland. Yde

skriver, at han i den årrække gennemsnitligt holdt et nyt foredrag hver anden uge. Også Nexøs forhold til det danske Socialdemokrati blev genoprettet, fra februar 1925 skrev han igen i partiavisen Social-Demokraten. Og da Nexø den 26. juni 1929 fejrede sin 60-års fødselsdag, var det Socialdemokratiet, som arrangerede en storstilet fest for ham i Idrætshuset i København, der blev afsluttet med et fakkeltog. Dagens hyldesttalere var statsminister Thorvald Stauning, undervisningsminister F.J. Borgbjerg og formanden for Studentersamfundet, Hartvig Frisch.

Martin Andersen Nexø var flere gange i forslag som Nobelpristager i litteratur. Første gang i 1912, foreslået af den franske socialistleder Jean Jaurès, der var redaktør af dagbladet *L'Humanité*. Det bredeste forsøg fandt sted i 1930 på initiativ af Hugo Illtis fra Brünn i Tjekkioslovakiet, som fik en underskriftsindsamling sat i gang i samarbejde med stadsbibliotekaren i Stettin (nu Szczecin i Polen), Erwin Ackerknecht. De indsamlede mere end 200 underskrifter fra ledere af tyske folkebiblioteker, højskoler og ministerielle embedsmænd. Indstillingen af Nexø vakte stærk kritik i den tyske nationalistiske presse. Henrik Yde skriver, at reaktionerne for og imod en Nobelpris til Nexø blev et stærkt forvarsel om den symbolske rolle, Martin Andersen Nexø i stadig stigende grad spillede gennem 1930'erne:

“Som indbegrebet af antifascisme en rød fane for vennerne og en rød klud for fjenderne”.

I 1931 indsendte Alfred Döblin, forfatteren til romanen *Berlin Alexanderplatz*, den formelle indstilling. Det år var der 31 indstillede forfattere, men Nobelprisen i litteratur for 1931 tilfaldt posthumt en afdød svensk bondedigter! Nexø blev sidste gang i 1950 bragt i forslag, men modtog aldrig denne pris.

I marts 1930 flyttede familien Nexø tilbage til Danmark. Familien bosatte sig først i Hillerød, derefter i Gentofte og så i Stenløse. Martin Andersen Nexø blev som en følge af kommu-

nistloven sat i fængsel. Efter sin løsladelse (under krigen), flygtede han til Sverige. I 1946 bosatte han sig i Holte og fra 1951 og til sin død i 1954 var familien bosat i Dresden.

Fra slutningen af 1932 ændredes Nexøvs journalistiske forfatterskab karakter: han fokuserede derefter helt på kampen mod fascismen. Medarbejderskabet siden 1925 på Social-Demokraten blev afbrudt i 1933. Og udskiftet med det kommunistiske Arbejderbladet. Henrik Yde skriver:

“Hans stillingtagen for Sovjetunionen blev ikke altid godtaget af folk, der i øvrigt beundrede hans forfatterskab. Og hans nye rolle, der ikke lod sig forene med nuancerede politiske holdninger, fik på langt sigt en høj kunstnerisk pris. Den havde desuden en betydelig privatøkonomisk pris, navnlig fordi hans værker ikke mere måtte trykkes eller sælges i Tyskland”.

Dog meldte han sig ikke med det samme ind i DKP, men forblev indtil 1937 partiløs, hvor han meldte han sig ind i DKP. Og forblev medlem af det danske kommunistparti frem til sin død i 1954.

I bogen sidste fire kapitler beskriver Henrik Yde vidende og indgående om Nexøvs evner til at manøvre i en kommunistisk virkelighed, man bedst kan beskrive som “en hvepserede af intriger”. I en sammenligning af forfatterne Nordahl Grieg og Martin Andersen Nexø, skriver Henrik Yde:

“De to forfattere sympatiserede personligt med hinanden hen over en aldersforskel på 33 år. Men deres åndsform i disse år var forskellig. Grieg var analytiker og satiriker. Nexø romantiker og propagandist”.

Skal anmelderen sammenfatte sin mening om denne biografi, kan det samles i et enkelt ord: **Begejstring**. Bogen kommer i den grad rundt om sit emne. Henrik Ydes biografi giver forståelse for nye eller andre sammenhænge i Martin

Andersen Nexøvs forfatterskab. Anmelderen får som ældre læser af Nexøvs bøger, lyst til et “gensyn”. Til eventuelle nye læsere af Nexøvs forfatterskab, er denne biografi et godt sted at starte. Lad os slutte med et sidste citat af Henrik Yde fra biografens forord:

“MAN digtede bedst, hvor det drejede sig om de helt almenmenneskelige forhold, om de grundlæggende fællesskaber, om det elementære i tilværelsen, om det man som menneske og medmenneske nødvendigvis må forholde sig til”.

MERE ARV END STAUNING

Dan Jørgensen: *Staunings arv. Vejen til et lykkeligt Danmark*, People's Press, 2018, 233 s., ISBN: 078-87-7200-715-1

Af Torkil Sørensen

“– Jeg befinder mig i et lille mørkt arkivlokale på Arbejdermuseet i København. Det er i efteråret 2015, og jeg er netop blevet valgt som pennefører på Socialdemokratiets kommende principprogram. I den forbindelse har museet givet mig adgang til at researche i deres arkiver”.

Sådan indleder Dan Jørgensen, der nu er blevet klimaminister, prologen til *Staunings arv*. Han var da gået i gang med at studere Socialdemokratiets program “Danmark for Folket” skrevet af netop Stauning i 1934. Hvad var hans vision – eller med kommentar fra komikeren Simon Jul: “hvad tror du Stauning ville sige til jer i Socialdemokratiet i 2018?”

Hvis man forventer at få en historisk bog om Stauning på baggrund af studierne i arkivlokalet, bliver man skuffet. Et kapitel fokuserer decideret på Stauning, mens de andre fem handler langt mere om hans mulige arv i forhold til nu-

tidens udfordringer for Danmark og et nu mindre Socialdemokrati. I dette afsnit nævner Dan Jørgensen endda selv, at den meget positive biografi "Fra bydreng til statsminister" skrevet af Staunings nære ven Johannes Lehmann i 1937 ikke er den mest troværdige kilde til at beskrive historiske begivenheder, men fremhæver at kilden er nyttig, hvis man som Dan Jørgensen ønsker at belyse "hvordan Stauning selv ønskede at beskrive sit liv og sin gerning". Der er således ikke kritiske spørgsmål om Staunings samarbejds-politik overfor besættelsesmagten Tyskland i de to sidste år af hans liv og statsministertid. Det nævnes kun med hans samlever Augusta som kilde, at det var som om han blev 10 år ældre 9. april 1940. Den aften sagde han til hende: "Hele mit livs arbejde er slået i stykker på én dag". Med i kapitlet "Da Danmark blev for folket" om Staunings historie er Kanslergadeforliget sammen nat, som Hitler kom til magten i Tyskland. Daværende landbrugsminister Kristen Bording citeres:

"Takket være de demokratiske partiers evne til, trods alle meningsforskelle, at forhandle sig frem til løsning af de uhyre vanskelige problemer, lykkedes det at holde fascismen og nazismen ude af Danmarks hus".

Da Socialdemokraterne i 1935 førte valgkampagne under det kendte motto "Stauning eller kaos" var kaos præciseret i valgprogrammet:

"Kommunister og nazister misbruger den demokratiske frihed til at søge selve parlamentarismen miskrediteret".

Som nuværende klimaminister må det for Dan Jørgensen have været særligt interessant at læse om Staunings engagement i naturfredning. Han flyttede i 1937 naturfredningsområdet fra Justitsministeriet til sit eget Statsministerium, og i naturfredningsloven af 1937 blev den offentlige adgang til private skove og strande styrket og der blev vedtaget strandbeskyttelseslinje på 100 meter.

I de fem andre kapitler af bogen er der langt mere fokus på, hvad dagens socialdemokrater bør prioritere, her og der med henvisning til Stauning. Således slutter bogen med seks råd – eller ting man kunne lære af Stauning. Nr. 6 er passende Pas på naturen – Danmark skal igen være en grøn stormagt.

Det står ikke helt klart, hvorfor Dan Jørgensen har søgt tilbage til rødderne i 1930'erne og ikke i 1950'erne, hvor Socialdemokratiet også stod stærkt. Men han fortæller om generations-skifte en januar aften i 1939. Unge Hans Hedtoft-Hansen blev kaldt til møde, og fik at vide "og så er det din tur, Hans". Få dage senere blev Hans Hedtoft valgt til formand for Socialdemokratiet og H.C.Hansen til partisekretær, så Stauning sikrede om ikke arv så arvefølgen flere årtier frem.

FRA LIGE MULIGHEDER TIL RET OG PLIGT

Heidi Vad Jønsson: *Fra lige muligheder til ret og pligt: Socialdemokratiets integrationspolitik i den moderne velfærdsstats tidsalder*, Syddansk Universitetsforlag, 2018, 271 s., ISBN: 978-87-408-3085-9

Af Jytte Lindgård

Bogen er skrevet af en forsker. Dette mærker man klart, og dette er sagt i den meget positive mening. Den er fyldt med underbyggende facts og refleksioner og et fint noteapparat, der ikke forstyrrer den almindelige læsning. Samtidigt er den skrevet i et let glidende og læsevenligt sprog.

En meget læsevenlig bog, som kan anbefales til mange forskellige, ikke mindst også fordi den er delt op i kapitler med underpunkter, der gør, at man faktisk kan bruge bogen som en form for opslagsbog.

Jeg blev hurtigt lidt begejstret for bogen, og

måtte derfor stille mig et spørgsmål, om jeg synes det var interessant, fordi jeg selv er er 1968-generation (født ved årsskiftet 1947/48 og student i 1966) og derfor selv har oplevet de forhold, der nu beskrives, men i bogen er det sat ind i en større og velordnet ramme. Spændende at få opfrisket det.

Alle, der arbejder med integration og kommunalpolitik, bør læse andet kapitel. Den gennemgår ikke mindst integrationspolitikken i København og Ishøj kommune, og med forbavsende mange ligheder til de problemer, vi har i dag.

Vi tumlede således med de samme problemer for mere end 40 år siden, og løsningsmodellerne har ikke ændret sig meget. På side 56 gennemgås kvoteordningerne i forbindelse med mange indvandrerfamilier i samme boligblok, og det er jo præcis de problemer, vi i øjeblikket arbejder med i de såkaldte ghettoplaner.

Kapitel 3 med den interne partidebat fra 1977-1987 er måske mest interessant for socialdemokratiets vælgere, men alligevel ikke uinteressant for os andre. Det er spændende at få politikken gennemgået med en historikers øjne, der har hentet de originale kilder, som vi andre ikke har haft kendskab til eller på samme måde mulighed for at læse.

Som nævnt med bogens mange inddelinger er den letlæselig og virkelig anvendelig.

Det er spændende at se, at indvandrerdebatten på mange måder ikke har ændret sig særligt meget de sidste næsten 25 år. Det er også uhyggeligt i bogen side 117 at opfriske *Ekstra Bladets* kampagne for 1997 "De fremmede".

Også ved gengivelsen af debatterne i Socialdemokratiet, hvor lidt udlændingebatten har ændret sig.

Kapitel 5 og 6 er en meget minutiøs, men også interessant gennemgang af Socialdemokratiets politik på indvandrerområdet. Formentlig vil den blive en form for grundlæsning for socialdemokrater, der aktivt går ind i udlændinge og flygtningeproblematikken.

Samtidig ses det også, hvor fjernt der er fra dem, der sidder i toppen af ledelsen eventuelt

endda som ministre og så til borgmestrene og de borgere, som har problemerne tæt på.

På side 131 nævnes, at FN's Flygtningehøjkommissariat (UNHCR) kritiserede den integrationslov, som blev vedtaget 1. januar 1999, idet man betegnede den som konventionsstridig.

Og redegørelsen for hvad der skete i forbindelse med de radikales holdning om at loven skulle ændres og støtten fra Anders Fogh Rasmussen og Bent Bendtsen fra henholdsvis Venstre og Konservative, og samtidig understreger forfatteren, at udlændingetemaet "*kunne om noget dele vandene i det gamle arbejderparti*", side 133, og dette er vel det samme, som vi har set i 2010'erne.

Til de mere floskelbedrevne sætninger, som at udlændingepolitikken skal være fair, men stram/fast kan fortolkes til alt, men også i Socialdemokratiet var der meget stor forskel på, hvordan denne sætning udlægges, ligesom der også er i dag.

Interessant at følge den "røde tråd" gennem bogens sidste kapitler, hvordan udlændinge og integrationsspørgsmålet har været underlagt forskellige ministerier. Men hvad enten det har været i Indenrigsministeriet,

Justitsministeriet eller et selvstændigt ministerium ses der ikke at være nævneværdige forskelle.

I 2001 oprettede Anders Fogh Rasmussen Ministeriet for Flygtninge- Indvandrere og Integration. Det har så skiftet titel indimellem, og ressortområderne er også blevet fordelt på oprindelig fra Indenrigsministeriet til Justitsministeriet, Undervisningsministeriet, Finansministeriet, Boligministeriet, Socialministeriet og Arbejdsministeriet. I 2011 blev så ministeriet nedlagt og overført til Beskæftigelsesministeriet, Justitsministeriet og Social- og Integrationsministeriet. Udlændinge- og Integrationsministeriet i dets nuværende form blev oprettet i 2015 med overflytningen af opgaver fra Justitsministeriet. Men der synes fortsat ikke at være sket nogen reel ændring.

Som bruger kan man blot bemærke, at tin-

gene ændrer sig, og at hvis der skal klages over en afgørelse, så kan det ofte skifte, hvem det er, der skal klages til, er det ministeriet, Flygtningeævnet eller Udlændingenævnet. Det kan selvfølgelig gøre en forskel, men man må alligevel stillet spørgsmålstegn ved, hvad de mange ændringer reelt har betydet.

Det næstsidste kapitel i bogen, kapitel 7, "Lige muligheder, rettigheder og pligter" har en yderligere tilføjelse udover den som bogens hovedtitel har, nemlig incitament. Jeg finder det er en meget relevant tilføjelse. De udlændinge, der bor i Danmark, hvad enten de er kommet, som arbejdstagere, eller som flygtninge, får nogle rettigheder, når de er i Danmark. Samtidig har de også nogle pligter, uden at disse pligter ofte klart er opregnet for dem, og måske er netop også rettigheder og pligter ikke godt nok sat sammen i vores samfund, hvorfor derfor incitamentet ofte mangler.

Bogens sidste kapitel, kapitel 8, er kaldt "Forskningsdesign". En overskrift der måske ikke er helt forståelig, men et spændende kapitel, hvor en af underoverskrifterne også er "Hvad er Socialdemokratiet". Næste underoverskrift er "Fortiden indrammer fremtiden". Enig, jeg håber, vi kan se frem til en yderligere bog af forfatteren med opfølgning af, hvad der er sket fra 2015 og frem.

Det kunne, som sagt være spændende at få en opfølgning på denne bog, præcis på disse kapitler, fordi det, der skete i slut 90'erne og begyndelsen af 2000-tallet kunne sammenholdes med det, der sker her 15 – 20 år senere. Ordene er ofte de samme, der bliver brugt og på visse måder er der heller ikke så stor forskel på de tiltag, der bliver taget, forskellen er, at der oftest henvises til den store flygtningestrøm, der lige pludselig kom i 2014 og ikke mindst i 2015 og begyndelsen af 2016. Den politiske debat har ofte koncentreret sig om i dag at hindre, at der pludselig kommer en strøm af emigranter fra lande, hvor levestandarden er så lav, at det praktisk talt er umuligt for dem at leve.

Bogen har også et meget fint noteapparat, men har også en meget fint litteratur- og kilde-

fortegnelse, den må være et oplagt emne til studier for gymnasieelever eller unge studerende, der står for at skulle lave opgaver. Kilderne er der henvist til, og de er sat ind i en spændende ramme.

En anbefalelsesværdig bog hvis man interesserer sig for udlændingepolitik.

EN BOG MAN KAN HENVISE TIL

Martin E.O. Grunz: *Folkets tid – Socialdemokratiet og Danmark*, Gyldendal, 2018, ill., 159 s., ISBN: 9788702278545

Af Karsten Fledelius

Martin E. O. Grunz' bog falder på et tørt sted. En bog man kan henvise til, hvis venner spørger en, hvorfor man stadig er socialdemokrat. Og en spændende kombination af samfunds-, parti- og kunsthistorie.

Bogens illustrationer er især hentet fra Jacob Brostrups farverige og kontroversielle vægudsmykning af Socialdemokratiets partiværelse på Christiansborg, billedfrisen "Folkets Tid", en billedfrise på 7 store malerier, som i sin art er en lige så ambitiøs historiefortælling som Dronningens Gobeliner af Bjørn Nørgaard i Ridder salen. Det er mag.art. i kunsthistorie og kulturformidling Connie Hansen, som i et afsluttende kapitel giver en fin indføring og tolkning til det store og kontroversielle billedværk, hvis kronologisk ordnede dele, "Slaget på Fælleden 1872", "Påskekrisen 1920", "Danmark for Folket 1934", "Fremtidens Danmark 1945", "En bygning vi rejser 1955", "Ny kurs mod bedre tider 1993", "Retfærdig og realistisk 2018", udgør den grundlæggende struktur for den historiske fremstilling, mens detaljer fra malerierne indgår i det righoldige og velvalgte illustrationsmateriale.

For en person som undertegnede, som har været menigt medlem af Socialdemokratiet

gennem 40 år, er bogen "Folkets Tid" (titlen baseret på et citat fra et digt af Oskar Hansen) på mange måder et gensyn med et stykke selvoplevet historie. Det var oplevelsen af den respekt, der stod omkring en politiker som Jens Otto Krag og den danske velfærdsmodel i det socialistiske Jugoslavien i 1960'erne, som første gang fik mig selv til at stemme på partiet. Medlem blev jeg i spontan begejstring over SV-regeringens sammenbrud i 1979.

Ironisk nok er dog netop den i eftertiden miskendte SV-regering et af de interessante momenter, Grunz trækker frem fra de turbulente 1970'ere. Hvem husker i dag, at det var SV-regeringen 1977-79, der indførte efterlønnen, og hjemmestyret i Grønland? Begge skelsættende reformer af stor betydning både for Danmark og hele Rigsfællesskabet den dag i dag. Og tilmed gennemført i et godt nok kortvarigt, men skelsættende regeringsfællesskab mellem Danmarks to traditionelt største folkebevægelser og partier. Det var ikke helt ubegrundet, at Lars Løkke Rasmussen trak det frem i slutfasen af den seneste valgkamp. Men stærkt provokerende for den bipolære tænkning i blå og rødt, som har gennemsyret perioden efter "systemskiftet" i 2001.

Der er rigtig meget i Martin Grunz' tekst og Jacob Brostrups billeder, som vækker til både refleksion og eftertanke. Der er tale om en generel besindelse på arven fra Stauning, Krag og Anker Jørgensen, som der klart har været behov for i relanceringen af det socialdemokratiske regeringsprojekt som blev virkelighed efter valget i 2019. Bogen blev til i løbet af det foregående år og bærer i høj grad den daværende gruppeformand Henrik Sass Larsens signatur. Han har skrevet forordet til bogen, og på side 123 ser man ham stolt præsentere billedudsmykningen "Folkets Tid" for Mette Frederiksen og Poul Nyrup Rasmussen. Der ligger klart et program i dette sidste kapitel af den historiske tekst, som bærer undertitlen "1998-2018 Ansvar". Det fremtræder reelt som et forsvar for den nye socialdemokratiske udlændingepolitik, valget af "en kurs, der ligesom *Det Nationale Kompromis*

25 år tidligere kunne rumme det store flertal af vælgere og blive en hjørnesten i dansk politik."

Dermed får det afsluttende kapitel en særlig deklarativ funktion. Faktisk et ganske skarpt og næppe helt retfærdigt opgør med Poul Nyrup Rasmussens regeringsperiode. Specielt når det gælder afsnittet "Udlændinge, efterkommere, nye danskere" (side 126) ses der helt bort fra den store og vellykkede indsats, som under ledelse af daværende indenrigsminister Birte Weiss blev gjort for at gennemføre en meningsfuld integrationsproces i forhold til de mange krigsflygtninge fra Bosnien. Også andre eksempler på vellykkede integrationsindsatser i denne periode forbigås, herunder tamilerne fra Sri Lanka – netop den flygtningegruppe, hvis ulovlige behandling fra daværende justitsminister Ninn-Hansens side havde udløst den krise og retssag, som bragte socialdemokratiet tilbage på statsministerposten i januar 1993!

På den anden side rammer analysen i samme kapitel præcist i sin kritik af Nyrup-regeringens velmente, men ubehændige håndtering af efterlønsproblematikken, og her er vi inde på et af kernepunkterne i den nuværende socialdemokratiske regerings politik: På en tillidsskabende måde at gøre noget alvorligt ved det nedslidningsproblem, som for 40 år siden blev adresseret under Anker Jørgensen, og hvis reformering som følge af finanslovsforliget i november 1998 blev italesat på så uheldig måde af den daværende, socialdemokratiske ledede regering.

Det er forståeligt, at bogen, lige som den nuværende ledelse af partiet, lægger lidt afstand til de to foregående socialdemokratiske ledede regeringer, især deres sidste år. For de endte jo begge med at tabe et valg! Men for mange af os står Nyrup-perioden stadig som et højdepunkt i partiets og Danmarks historie. Et smukt eksempel på det samarbejdende folkestyre, der lagde grunden til vores nuværende velfærdssamfund, og til den store udvidelse af det europæiske samarbejde. En vision der var så stærk, at efterfølgeren Anders Fogh Rasmussen valgte at omfavne den i stedet for at ødelægge den!

Men Grunz bringer også perioder og perso-

ner til live, som i dag er gledet helt i baggrunden i hukommelsen. Det er godt at blive min- det om den betydning, en person som Hans Hedtoft havde for Grønlands integration i det danske rige og dermed skabelsen af det nuværende rigsfællesskab. Eller længere tilbage om historikeren og filologen Hartvig Frisch, der med sin bog "Pest over Europa" markerede Staunings runde fødselsdag i 1933 med en flammende og veldokumenteret advarsel mod både facismen, nazismen og sovjetkommunismen. Det er interessant, at det er en buste af denne store socialdemokratiske ideolog og kulturformidler (og som undervisningsminister den der 1948 indførte den moderne danske retsskrivning efter nordisk forbillede) som kigger mildt hen på partiets to første kvindelige partiledere og statsministre Helle Thorning-Schmidt og Mette Frederiksen, som symbolsk og surrealistisk er anbragt i den københavnske metro.

Her tager både Brostrup og Grunz tråden op fra de tidligere billeder og kapitler, hvor det fremhæves, tidligt det var socialdemokratisk politik at arbejde for politisk ligestilling mellem mand og kvinde. Fra kvindelig valgret til menighedsrådene i 1903 til den fulde kvindelige valgret i 1915. Og til den første kvindelige minister i en demokratisk valgt regering i verden, historikeren Nina Bang i 1924, som er fornemt portrætteret af dem begge på side 58. Her fremhæves det tillige, at Nina Bang ikke blot var en foregangskvinde som politiker, men også en af de første fremtrædende akademikere i partiet, foruden undervisningsminister i den første socialdemokratiske regering i vort lands historie.

På den baggrund kan man nok undre sig over, hvor lidt kvinderne er fremhævet i parti-historien mellem Nina Bangs død i 1928 og valget af Helle Thorning-Schmidt til partiformand i 2005. På det festlige gruppeportræt på side 111 af "Ritts kaffeklub" figurerer ud over Ritt Bjerregaard selv centrale kvindelige profiler som Dorte Bennedsen, Helle Degn og Inge Fischer Møller, men man leder forgæves efter dem på de følgende sider. Og hvad med en så markant kvindelig profil som Bodil Koch, der som kir-

keminister i 1964 gennembrød Berlin-Muren og Jerntæppet ved at flytte en europæisk kirkekonference, som skulle have været afholdt på Nyborg Strand, til en til formålet chartret Aalborg-færge, der blev placeret i internationalt farvand? Hvad med en Jytte Hilden eller en Birte Weiss, begge markante ministre under Poul Nyrup? Begge visionære politikere, som stadig giver visionære input til samfundsdebatten. Det er, som om Grunz her har overset, at der i 1970erne skete et gennembrud for kvindernes rolle i den socialdemokratiske folketingsgruppe, og at det var under en kvindelig socialdemokratisk undervisningsminister, at den store reform af Folkeskolen i 1975 fandt sted.

Men dette skal ikke afholde undertegnede fra varmt at anbefale denne bog, som forhåbentlig får stor udbredelse som grundlag for refleksion og debat i alle dele af det danske samfund.

GRUNDIG BOG OM ANKER JØRGENSENS REGERINGSTID

Thorsten Borring Olesen under medvirken af Niels Wium Olesen: *De danske ministerier 1972-1993. Del 1 Anker Jørgensens tid 1972-1982*, Gads Forlag, 2017, 622 s., ISBN: 978-87-12-05526-6

Af Torkil Sørensen

PEFA markerede sit 100 års jubilæum med at udgive to tykke bind om danske ministerier 1972-1993. Til Arbejderhistorie er det første bind om Anker Jørgensens regeringstid mest interessant, og her kan interesserede læse en grundig gennemgang af hans medgang og måske oftere modgang de år. Anker Jørgensen var statsminister ni af de ti år kun afbrudt af Poul Hartlings korte regeringsperiode fra december 1973 efter jordskredsvalget frem til februar 1975. Anker Jørgensen prøvede også kort at

lede SV regeringen 1978-79, men oftest var der tale om socialdemokratiske mindretalsregeringer. Det specielle ved 1970'erne var, at der ofte var tale om et klart borgerligt flertal i Folketinget. Men hverken Anker Jørgensen eller Poul Hartling ville regere sammen med Glistrups Fremskridtsparti, så dets mange mandater "lå som regel ubrugte hen".

Det bliver med god grund fremhævet, at 1970'erne på ingen måde var en let periode at lede landet i. Statsministeren fik ikke noget foræret, men måtte forsøge at føre Danmark igenem fra guldalder til oliekriseland. Forfatteren mener det er forkert, når det er blevet fremført at Anker Jørgensen havde for lidt indsigt til at klare de økonomiske udfordringer. Han fremhæver kompetente økonomiske rådgivere som Per Hækkerup, Knud Heinesen og til sidst Mogens Lykketoft.

Omvendt er det vurderingen, at

"man kunne være kommet længere, hvis Anker Jørgensen havde været en stærkere og mere iderig leder". Det beskrives, at han "i den sidste fase (ofte) virkede rådvild og ikke tog førertrøjen på sig".

En af hans svagheder var, at han ikke stod stærkt nok overfor LO's daværende og noget brovtende formand Thomas Nielsen. De kæmpede især om at finde en brugbar model for Økonomisk Demokrati eller ØD. Her beskriver forfatteren, at LO formanden måske ikke havde grund til at stå så stejlt, for blandt hans medlemmer var der nok større interesse for mere i lønningsposen end "fugle på taget" som ØD kunne ligne.

Den senere omdiskuterede fodnotepolitik kom først efter Socialdemokratiet i 1982 havde frasagt sig regeringsmagten. Men bogen kommer også ind på udenrigspolitik. I forhold til EU blev den nok noget tøvende EF/EU tilhænger Anker Jørgensen glad for samarbejde med andre europæiske topledere ikke mindst Helmut Schmidt f.eks. i forhold til Spaniens og Portugals overgang fra diktatur til demokrati.

Om sikkerhedspolitik sammenfattes det, at "der var for lidt strategisk tænkning og langsigtet koalitionsopbygning og for meget markeringspolitik". Som eksempel nævnes, at de øvrige nordiske statsministre på Nordisk Råds session i Helsingfors i foråret 1982 opfordrede Anker Jørgensen til at være varsom med at bruge Nordisk Råds talerstol til angreb på Reagan – og her hans Mellemamerikapolitik.

Bogen anbefales til nogle mørke vinteraftener, hvor man kan læse meget mere om et ikke altid så let og lyst årti. Og skulle man have energi, er der altså endnu et bind om Poul Schlüters efterfølgende regeringstid. Her var der også modgang i starten og f.eks. kartoffelkur, men efterhånden blev det igen økonomisk bedre tider.

GERSON TRIER, NICOLAJ L. PETERSEN OG OPPOSITIONEN TIL SOCIALDEMOKRATIET

Hans-Norbert Lahme: *Die Revolutionären. Gerson Trier, Nicolaj L. Petersen und die Revolutionäre Sozialistische Arbeiterpartei Dänemarks (RSAP): Beschreibung und Ausblick, Exkurse, Briefe (1889-1918)*. (2017) www.hansnorbertlahme.eu, 2019 308 s.

Af Søren Federspiel

Hans-Norbert Lahmes bog om de revolutionære griber i en vis forstand tilbage til 1970'erne, hvor den tidlige danske arbejderbevægelse blev sat på den socialhistoriske dagsorden i genoptagelsen af arbejderhistorie som videnskabelig disciplin.

Også dengang blev venstreoppositionelle strømninger i Socialdemokratiet undersøgt, typisk i form af specialeafhandlinger, der skulle demonstrere den studerendes evner som videnskabsmand/kvinde.¹

H-N. Lahmes afhandling repræsenterer en

erfaren historikers arbejde. Bogen forbinder den organisatoriske udvikling med personskildringer og kilder i en fascinerende helhed. Den danske og internationale arbejderbevægelses historie samles i et imponerende overblik og detaljeret fordybelse, der vidner om et intimt kendskab til det omfattende og spredte kilde-materiale og til litteraturen.

Bogen formår at revidere den gængse opfat-telse af den revolutionære opposition som primært vendt mod Socialdemokratiets valgtakti-ske samarbejde med Venstre. De oppositionelles arbejde var orkesteret fra London, hvor den revolutionære nestor Fr. Engels, Karl Marx' kamp-fælle, sammen med Gerson Trier og Nicolaj L. Petersen skulle have forberedt et fremstød i Skandinavien med udgangspunkt i Danmark og København. Den danske arbejderbevægelse var den bedst organiserede og mest avancerede i Skandinavien men "reformsøgende", og det skulle der laves om på ved at forbinde marxistisk teori og politisk praksis. De to, den garvede so-cialist Nicolaj L. Petersen, der siden uddannel-sen som drejer i 1874, havde tilbragt det meste af sin tid i revolutionære kredse i Paris og Lon-don, og den universitetsuddannede magister i fransk, Gerson Trier, der slog sine folder i de samme miljøer, skulle angiveligt have fået til op-gave, at dreje den eksisterende opposition i marxistisk-revolutionær retning og erobre Social-demokratiet fra "de reformsøgende".

I første omgang så de ud til at have heldet med sig. Efter ankomsten til København i 1888 og 1889 lykkedes det dem med den forestående internationale kongres i Paris (i 100-året for den store franske revolution i 1789) som løfte-stang at erobre dagsordenen fra en vægelsindet partiledelse. Ledelsen fik manøvreret sig ind i en situation, hvor den afstod fra deltagelse med mindre de to kongresser, der var indkaldt til Paris i sommeren 1889 kunne (for)enes. Det kunne de ikke, og det lykkedes oppositionen, at få valgt to af sine egne som delegerede og en sympatisør fra partiledelsen, den populære A.C. Meyer, til marxisternes kongres, hvorfor partil-edelsen så sendte én og Formernes Fagforening

endnu én til possibilisternes kongres, domine-ret af fagforeninger.

Partiledelsens åbenlyse nederlag og desa-voueringen af partiformand P. Knudsen sved og gav indtryk af, at oppositionen stod stærkt. Det samme gjorde en resolution, vedtaget i Svend-borg afdelingen, til støtte for oppositionen. Men oppositionen stod ikke stærkt, selv om den havde tilslutning i flere lokalforeninger. Det viste en afstemning i partiet om eksklusion af *Arbejderens* redaktionskomite.

H-N. Lahme modificerer det umiddelbart overvældende flertal for eksklusion (2.643 for, 391 imod og 27, der afstod fra at stemme) ved at sammenligne antallet af partiforeninger, der deltog i afstemningen, med det samlede antal partiforeninger. Han når derved frem til, at to tredjedel af de stemmeberettigede partimedlemmerne blev holdt uden for afstemningen, og at resultatet derfor må relativeres (s. 116).

Partiledelsens drastiske aktion mod de revo-lutionære mødte udbredt international fordøm-melse. Fr. Engels sammenlignede partiledelsens ageren med, hvad der skete i 1840'ernes hem-melige selskaber.

Eksklusionen skabte også ubehag i Socialde-mokratiet. Partiledelsen omkring P. Knudsen bekymrede sig om den sympati, de revolutio-nære fik i især det tyske socialdemokrati både efter eksklusionen i november 1889 og efter dannelsen i januar 1890 af Det Revolutionære Socialistiske Arbejderparti. P. Knudsen så sig bl.a. nødsaget til at forsvare sig og sin position i en rundskrivelse til det tyske socialdemokrati.

Den teoretisk-politisk diskussion, de revolu-tionære lagde op til i avisen *Arbejderen*, der ud-kom fra foråret 1889, blev ikke taget op i par-tiet men kvalt med organisatoriske midler, og Det Revolutionære Socialistiske Arbejderparti (RSF) gik efter nogle års virke i sig selv igen. Inden da fik RSF international anerkendelse med deltagelse på de skandinaviske arbejder-kongresser i Kristiania i 1890 og i Malmö i 1892 og på II Internationales kongres i Bruxel-les i 1891.

Især Nicolaj L. Petersen engagerede sig i det

internationale arbejde, men ligesom RSF forsvandt også han ud af historien – så grundigt, at tidspunktet for hans død ikke har kunnet fastslås med sikkerhed. Der tegnes et interessant portræt af en revolutionær internationalist, der til stadighed var i myndighedernes søgelys og flere gange endte i fængsel for sin politiske aktivitet.

Gerson Trier helligede sig undervisning og meldte sig, da eksklusionen blev ophævet i 1901, igen ind i Socialdemokratiet. Her fik han betydning som venstrefløjsikon, inden han i 1916 forlod partiet i protest mod borgfredspolitikken, der førte Stauning ind i den borgerlige regering som kontrolminister, og indbragte Trier anerkendende ord fra V.I. Lenin.

Aviserne *Social-Demokraten* og *Arbejderen* er et væsentligt omdrejningspunkt for analysen. Et andet er de revolutionæres korrespondance med Engels og andre.² Det er værdifuldt, at Lahme har samlet hele korrespondancen i et tillæg, og at han bringer en oversigt over oversættelse til dansk af Marx' og Engels' skrifter. Oversigten vidner om partiledelsens indsigt i og tiltro til de revolutionære skrifers betydning, hvilket i en vis forstand sætter den voldsomme fremfærd over for de revolutionære i et paradoksalt lys.

Hvorfor partiledelsen reagerede så voldsomt, kan der næppe gives en entydig forklaring på. Men det kan konstateres, at kredsen omkring P. Knudsen for de flestes vedkommende havde trådt deres børnesko i 1870'ernes arbejderbevægelse, hvis turbulente organisatoriske miljø meget vel kan have udstyret dem med hypersensitive fornemmelser for alt, der tangerede organisatorisk splittelse.

Det kan siges, at være historiens ironi, at partiledelsen efter eksklusionen af *Arbejderens* redaktion, netop fik, hvad den frygte mest – et konkurrerende parti.

Noter

1. Til "de revolutionære" se: Poul Køppen: *Det danske Socialdemokrati 1884-90, herunder Venstreoppositionen*, Århus Universitet, 1967; Preben L. Jensen: *Kampen mellem den revolutionære og den reformsøgende socialisme i Danmark 1887-93*, Københavns Universitet, 1975 og Lene Jeppesen: *Gerson Trier (1851-1918). En politisk biografi*, Århus Universitet, 1981.

2. Korrespondancen med Engels 1889/1890 er i 2013 udgivet i MEGA, III/30 ved Gerd Callesen og Svetlana Gavril'cenko. Lahme har samlet hele korrespondancen.

VENSKAB I EN SVÆR TID

Hans Kirchhoff: *Et venskab mellem fjender. Hans Hedtoft og Georg Ferdinand Duckwitz i besættelsespolitikken 1943-45*, Syddansk Universitetsforlag, 2018, 129 s. ISBN: 978-87-408-3167-2

Af Torkil Sørensen

Hans Hedtoft, fremtrædende socialdemokrat og senere statsminister, mødte første gang den tyske diplomat Georg Ferdinand Duckwitz i foråret 1943. Hans Kirchhoff betegner selv i forordet bogen som "hovlspåner efter mit arbejde med bogen om Georg Ferdinand Duckwitz". Det er rigtigt, at der i reolerne kan findes større bøger med mere tyngde af forfatteren, men det er både spændende historie og en god historie at fokusere på venskabet mellem de ganske forskellige personer i det skelsættende år 1943. Kilder er brevveksling mellem de to samt dagbogsoptegnelser efter deres møder. Det var en svensk diplomat og medarbejder ved den militære efterretningstjeneste Nils-Eric Ekblad, der kendte begge, som formidlede det første møde på restaurant Broholm 27.maj 1943, der dog nok skete på initiativ af Duckwitz. Hedtoft havde efterretningsofficer Einar Nordtoft med. Hans Hedtoft talte åbenhjertigt under frokosten, også "om mine venner i tysk arbejderbevægelse (og) vor stilling til emigranterne". Frokosten kom til at vare over fire timer, og blev indledning til et venskab i en svær tid. De

fleste – også Duckwitz – kunne se at Tysklands tid som stormagt snart ville være forbi, men de mere nøgterne kunne samtidig se at det ville vare nogen tid før besættelse og verdenskrig var overstået.

Det nye venskab blev prøvet og fik afgørende betydning i sensommer og efterår nogle måneder senere. Allerede i et brev 12.juni 1943 havde Hedtoft skrevet, at “*hvad jøderne angår, har der aldrig været noget problem her i landet*”. Men for Rigsbefuldmægtige Werner Best blev jøderne i Danmark til et kort han kunne spille, da han kom i modvind efter samarbejdspolitikken havde lidt skibbrud 29.august 1943. Denne bog fokuserer mindre på Duckwitz’ overordnede Best, men sammenfatter at han først anbefalede en aktion mod jøderne og siden obstruerede den. 28.september 1943 meddelte Best Duckwitz datoen for razziaen, natten mellem 1. og 2.oktober. Duckwitz fik straks via den svenske diplomat Ekblad fat i sine socialdemokratiske venner, der opholdt sig i Arbejderens Forsamlingsbygning i Rømersgade, i dag Arbejdermuseet. De fik bragt besked videre rundt til jødiske kredse, så de fleste nåede til Sverige inden aktionen.

Kirchhof konstaterer efter arbejdet med biografien “*Den gode tysker*”, at initiativet til at advare jøderne kom fra Best, men at det ikke gør Duckwitz indsats mindre. Og i den forbindelse var det altafgørende, at han den sommer havde skabt kontakt og et begyndende venskab med en ledende socialdemokrat som Hans Hedtoft. Denne troede på advarslen og betragtede den ikke som en provokation.

De to holdt kontakt resten af besættelsestiden og også i årene efter krigen. På grund af goodwill kunne Duckwitz blive i Danmark lige efter befrielsen. Han var ganske vist gået under jorden de sidste dage hos bekendte i Nordsjælland – men det var af frygt for Gestapo og ikke for modstandsbevægelsen. I 1955 blev Duckwitz udnævnt til vesttysk ambassadør i Danmark. Samme år døde Hedtoft af hjerteslag under et Nordisk Råds møde i Stockholm. Duckwitz var siden frem mod 1970 med til i

det vesttyske Udenrigsministerium at forberede den såkaldte Warszawa traktat med Polen, der var en af de vigtige milepæle i Willy Brandts Ostpolitik. Duckwitz døde tre år senere i 1973.

Venskab, kærlighed eller modpolerne fjendskab og had har betydning i enkelte menneskers liv men også i den større historie. Denne anmelder vil ikke skjule en vis sympati for Hans Kirchhoff. Vi mødte hinanden i Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv, mens han var ved at samle stof til bogen, og den erfarne historiker gav velvilligt tips til forskning om et andet tema; tyske flygtninge i Danmark. I denne bog berøres i øvrigt kort, at Hedtoft havde en baggrund med ophold i 1922 på den tyske socialdemokratiske partiskole i Thüringen og senere efter 1933 med hjælp til tyske emigranter eller flygtninge, der søgte til Danmark. Han var antinazist med ikke tyskerhader.

SOCIALDEMOKRATISKE TRANSFORMATIONER

Stephanie L. Mudge: *Leftism Reinvented Western parties from Socialism to Neoliberalism*, Harvard University Press, 2018, 524 s., ISBN-13: 978-0-674-97181-3

Af Jesper Vestermark Køber

Da Socialdemokratiet vandt regeringsmagten i 2019, fejrede partiet en i europæisk sammenhæng sjælden sejr. Over det meste af Europa har vælgere gentagne gange vendt de socialdemokratiske partier ryggen, og det var derfor et særsyn, at det danske socialdemokrati gik sejrrigt ud af valget. I lande som eksempelvis Tyskland og Frankrig er der tale om en historisk krise, hvor vælgeropbakningen ligger langt under niveauerne fra det 20. århundrede. Hvordan er det kommet så vidt, og hvorfor bløder de socialdemokratiske partier?

I bogen *Leftism Reinvented* forsøger den

amerikanske sociolog Stephanie L. Mudge på en klar og velargumenteret vis at forstå udviklingen ved at fokusere på socialdemokratiernes økonomiske eksperter og dem, der præsenterede problemstillingerne og formulerede den økonomiske viden, som partierne dannede deres politik ud fra. På den baggrund argumenterer Mudge for, at den nuværende socialdemokratiske krise hænger sammen med partiernes ideologiske forvandlinger i industrisamfundet og især de ideologiske forandringer ved afslutningen af det 20. århundrede, hvor socialdemokraterne slog ind på "den tredje vej".

Mudge undersøger den socialdemokratiske historie fra begyndelsen af det 20. århundrede i Tyskland, Sverige og Storbritannien samt det demokratiske parti i USA og inddeler perioden frem til i dag i tre faser. Den socialistiske, den keynesianske og den neoliberale. Derved forsøger Mudge ikke kun at forklare den aktuelle situation, men at vise hvordan de socialdemokratiske partier forvandlede sig først fra socialistiske arbejderpartier til keynesianske midterpartier med folkelig gennemslagskraft og siden til neoliberale, der mistede fodfæstet i begyndelsen af det 21. århundrede.

Mudges argument og fremgangsmåde er enkelt og klar. Bogens særlige greb er analysen af partiintellektuelle og eksperters biografier, netværk og indbyrdes kampe for at udvikle den socialdemokratiske ideologi. Disse eksperter har præget opfattelsen af partiernes ideologiske indhold og forståelse af verden, samt haft stor indflydelse på formidlingen af ideologien gennem partiprogrammer og i offentligheden. Forklaringen på de socialdemokratiske transformationer fra socialistisk til keynesiansk og fra keynesiansk til neoliberalt skal derfor, ifølge Mudge, findes i en analyse af de økonomiske eksperters forandrede opfattelse af problemer og løsninger.

I den første periode var der kun svage bånd mellem de socialdemokratiske økonomiske eksperter og de professionelle økonomer. Dette forandrede sig i perioden mellem 1920 og 1960, hvor partiekasperterne gik fra at være

journalister eller agitatorer uden akademisk baggrund til universitetsuddannede økonomer. Disse økonomer, som eksempelvis Walter Heller i USA og Karl Schiller i Vesttyskland, fik vægtige placeringer i partierne og prægede den økonomiske forståelse med en keynesiansk forståelse af samfundsøkonomien. Den næste transformation foregik ved, at de keynesiansk-inspirerede eksperter blev erstattet af eksperter, der var mere uafhængige af økonomividenskaben, mere markedsorienterede og i højere grad havde forbindelser til internationale finansielle institutioner. Samtidig kom også nye strategier og politiske rådgivere til og tilsammen transformerede de partierne i en tid, hvor vælgerandelen svandt ind. Disse eksperter spillede en væsentlig rolle i de socialdemokratiske partiers formulering af den tredje vej, Neue Mitte og New Labour i 1990'erne, der i havde stor succes ved udgangen af det 20. århundrede.

Mudge er generelt kritisk over for den politiske kurs, som socialdemokratiske partier satte ind på i 1990'erne, som hun betegner som neoliberal. Neoliberalisme definerer Mudge som et historisk projekt udviklet blandt intellektuelle i et netværk af økonomer, jurister og tænketanke med det formål at formulere en økonomisk, videnskabelig og moralsk forståelse af politik, der fokuserede på privatiseringer, afvikling af offentlige reguleringer, markeds-lignende tilstande i den offentlige sektor og liberalisering af den internationale handel. Dette neoliberale projekt var ikke en socialdemokratisk opfindelse, men kom ifølge Mudge til at spille en væsentlig rolle for de socialdemokratiske partier, da denne økonomiske tænkning vandt indpas hos partiekasperterne. Netop fordi økonomerne havde skabt sig en så central placering i socialdemokratierne i efterkrigstiden ændrede partiernes opfattelse af økonomien sig også, da den keynesianske økonomiske teori kom under pres i sidste fjerdedel af århundredet. Denne transformation var, ifølge Mudge, fatal for de socialdemokratiske partier og resulterede i vælgerflugt. Bogen trækker bl.a. på Peter Maiers forskning om de politiske partiers decimering,

og Mudge viser, at de socialdemokratiske partiers nye kurs ikke fulgte forandringer i vælgerne holdninger. I stedet, påpeger Mudge med henvisning til Maier, faldt vælgerne i de fire lande faldt fra, da partierne skiftede kurs. Eksempelvis kunne New Labours valgsejr i 1997 ikke måle sig med partiets opbakning i hverken 1950'erne eller 1960'erne.

Bogens styrke er dens konsekvente argumentation, detaljerede fokus på eksperter biografi og forbindelser til hinanden. Den fokuserer på sproglige forandrings betydning for udvikling af politik og ideologi samtidig med, at den indtager væsentlige perspektiver fra Marx, Weber, Gramsci og Bourdieu. Dermed udgør bogen et stærkt teoretisk bidrag til udforskningen af socialdemokratiske partiers ideologi, der kan give afsæt til videre spekulationer om, hvorvidt en nye generation af socialdemokratiske partier kan forene ønskerne om at have magten og samtidig bryde skellet mellem befolkningen og den politiske elite. Til gengæld ville det have gavnet undersøgelsen, hvis Mudge havde udvidet sit udgangspunkt mere og styrket sine pointer ved at fokusere på udviklingen af ideer og forandringer i økonomividenskaben uden for partierne. Mudge undersøger fire lande, der i forvejen er ret velbelyste i den engelsksprogede litteratur, og da Mudge hverken læser tysk eller svensk bygger hendes undersøgelser på oversatte tekster og sekundær litteratur, hvilket for kenderne af det svenske og tyske socialdemokrati næppe bringer meget nyt. Det ville derfor have været interessant, hvis Mudge havde sammenlignet nogle af de mindre udforskede lande, hvor socialdemokratiske partier har spillet en rolle.

En tilsvarende analyse for det danske socialdemokrati udvikling i velfærdsstaten og konkurrencestatens tid ville formentlig bringe mange interessante perspektiver med sig. Eksempelvis passer de danske socialdemokrater Jens Otto Krag, Viggo Kampmann, Jørgen Paldam og Erik Ib Schmidt umiddelbart rigtig godt ind i den historie, som Mudge udfolder om partierne i efterkrigstiden. En person som Bjarne Corydon illustrerer til gengæld den

nye type ekspert i begyndelsen af det 21. århundrede.

Samlet set er *Leftism Reinvented* en velskrevet og veldokumenteret bog med et klart argument, der bør læses af alle med interesse for den socialdemokratiske ideologihistorie.

DEN SOCIALDEMOKRATISKE DISSIDENT

Arne Hardis: *Den katterske socialdemokrat: Jørgen Dich og den herskende klasse*, Gyldendal, 2018, 271 s., ISBN: 978-87-02-25575-1

Af Kim Frederichsen

Arne Hardis er bedst kendt i den brede offentlighed som journalist ved *Weekendavisen*, men blandt læsere med interesse for arbejderhistorie bør han også være et velkendt navn som forfatter til biografier om kommunisterne Hans Scherfig og Otto Melchior. Sidste år udkom så en ny biografi, denne gang om økonomiprofessor Jørgen Dich (1901-1975), der ideologisk befandt sig i grænselandet mellem de revolutionære kommunister og de reformistiske socialdemokrater – og på forskellige tidspunkter var medlemmer af begge partier.

Arne Hardis hævder selv, at bogen har to store omdrejningspunkter, dels Dichts tid som velfærdsarkitekt, dels hans kritik og debatbog *Den herskende klasse*, men man kan med rette tilføje, at bogen starter med et tredje og mindst lige så interessant emne, Dichts kommunistiske periode.

Udgangspunktet for behandlingen af den partikommunistiske periode er en rotur, som Dich sammen med Otto Melchior og Ebbe Munch (søn af senere udenrigsminister P. Munch) foretog til Sovjetunionen i 1926. Turen, eller rettere sagt pilgrimsrejsen, resulterede mest interessant i en artikel om genopdragsarbejde i det sovjetiske fængselsvæsen. Hardis har ikke forsøgt at finde ud af, hvilken

lejr Dich besøgte for at samle stof til sin glansbilledfortælling, men det mest sandsynlige er Bolsjevo lejren, der var en Potemkin-kulisse til forevisning for vestlige pilgrimme, og som også den unge Dich faldt for. Hardis foretager herefter et hurtigt raid gennem Dichs tilknytning til det venstreorienterede studentermiljø og foreningsliv i 1920'erne-1930'erne, men der bliver aldrig taget det dybere og kritiske spadestik, som der burde, selvom der findes en tilgængelig, også på dansk, faglitteratur om såvel sovjetiske lejre som vensteintellektuelle miljøer.

Fra Sovjet gik rejsen videre til social- og indenrigsministeriet med ansættelse fra 1930, og fra 1932 som statsvidenskabeling konsulent. Dich arbejdede især med statistik og bidrog til socialreformen, der blev gennemført under ledelse af socialminister K.K. Steincke i 1933. I det hele taget gjorde Dich karriere som embedsmand og blev i 1938 udnævnt til kontorchef. Blandt de områder, han beskæftigede sig med, var arbejdsløshedsspørgsmålet, befolkningsudviklingen (der i den periode forventedes at gå tilbage) og i det hele taget socialpolitiske reformer. Hardis viser, at Dich var stærkt inspireret af den svenske professor Gunnar Myrdal. Dich fortsatte sit arbejde indenfor disse felter også efter sin senere forfremmelse til kontorchef i statsministeriet. I det hele taget kan Dichs tid i centraladministrationen sammenfattes i ordet velfærdsarkitekt, og det må være på den baggrund, at Dich på et tidspunkt, som forfatteren desværre ikke har været nærmere i stand til identificere, meldte sig ind i Socialdemokratiet, der skulle forblive hans partipolitiske ståsted trods mange uenigheder om partiets politik.

I 1950 blev Jørgen Dich professor ved Aarhus Universitet, og således befriet fra sit embedsmandsansvar kunne han i stadig højere grad udvikle sig til en partipolitisk dissident gennem sin modstand mod dansk medlemskab af NATO, fællesmarkedet og ikke mindst antallet af offentlige ansatte i den voksende velfærdsstat. Jørgen Dichs hovedargument i debatbogen *Den herskende klasse*, at der var opstået en klasse af offentlige ansatte, der langt

mere end kapitalisterne, udgjorde den herskende klasse i det danske samfund, og som søgte at påvirke politikkerne til at lade dem beholde deres privilegerede livsførelse betalt af primært privatansatte arbejderes skatteydelse. Bogen vakte selvsagt meget debat i sin kapitalismekritiske samtid, og det er en af bogens styrker, at forfatteren foretager en grundig gennemgang af samtidens debat, meningsbrydninger, politiske udviklinger og sammenlignelige værker, ligesom det har stor værdi, at han gør opmærksom på, at bogen oprindeligt var tænkt som et indspark til en socialdemokratisk partidebat, og at den, skønt muligvis mere overset i nutiden, stadig kan identificeres som nogle af rødderne til den aktuelle velfærdsdebat.

Arne Hardis er en dygtig formidler, men som det fremgår af ovenstående, savner denne anmelder til tider, at han havde valgt at gå et spadestik dybere i kilderne og refleksionerne over Jørgen Dichs standpunkter og holdningsændringer gennem forskellige perioder af hans liv, som det bliver tilfældet i kapitlerne om *Den herskende klasse*, men denne kritik ændrer ikke på, at der er tale om en veloplagt og velformuleret bog om en sammensat personlighed i dansk socialdemokratiske historie.

PLIGTLÆSNING FOR ENHVER MED INTERESSE FOR KØN, LIGESTILLING OG DEN DANSKE MODEL

Astrid Elkjær Sørensen: *Pæne pigers oprør: Ligestillingsprojekter i de kvindedominerede fagforbund 1985-2010*, Aarhus Universitetsforlag, 2018, 259 s., ISBN 978-87-7184-314-9

Af Heidi Vad Jønsson

Hvorfor har løn køn? For at forstå det, skal man bl.a. undersøge hvordan de kvindedominerede fagforbund har arbejdet for ligestil-

ling. Hvad var det for ligestillingsprojekter, forbundene igangsatte og hvorfor? Det er præcis emnet for Astrid Elkær-Sørensen's bog *Pæne pigers oprør. Ligestillingsprojekter i de kvindedominerede fagforbund 1985-2010*. Bogen, som udkom på Aarhus Universitetsforlag i 2018, er højaktuel og bør læses af enhver med interesse for ligestilling, den danske arbejdsmarkedsmodel og fagbevægelsens historie. I en tid, hvor køn er til debat på alle niveauer, bidrager Elkær Sørensen's bog med vigtig og fagligt funderet viden. Ligestilling er en målbar kategori, javist, men målet for ligestilling er politisk, og fagbevægelsen har spillet en afgørende vigtig rolle i centrale dele af dansk ligestillingshistorie. Elkær Sørensen beskriver de mange ligestillingsprojekter og udpeger på fremragende vis de konfliktlinjer, der kendetegner ligestillingsfeltet. Mellem rødstrømper og de kvindedominerede fagforbund stod en klar interesse- og klassekonflikt, og mellem forbundsledelse og medlemmer gav deltid anledning til uoverensstemmelser, for mens medlemmerne ønskede deltid af hensyn til at balancere familie- og arbejdsliv, var forbundene kritiske overfor deltidsarbejde, fordi det havde (og har) økonomiske konsekvenser for de deltidsarbejdende medlemmer. Ligestilling var og er et felt præget af multiple konfliktlinjer, og disse fremstår tydeligt i bogens grundige beskrivelser og analyser af ligestillingsprojekter.

Hvis man vil have simpel historiefortælling, skal man nok læse noget andet. Astrid Elkær Sørensen's bog er en forskningspublikation: en historievindskabelig afhandling. Netop derfor bør bogen være pligtlæsning for samtlige politikere og debattører med meninger om køns- og identitetspolitik, for denne bog bliver man faktisk klogere af at læse. Den er ikke normativ, og den er ikke baseret på holdninger eller ideologi. Tværtimod er bogen et eksempel på solidt historievindskabeligt håndværk med et klart forsknings spørgsmål undersøgt på et velvalgt kildemateriale med inddragelse af omfattende forskningslitteratur. Jeg kunne godt ønske mig noget mere kontekst: hvad var det for et samfund, ligestillingsprojekterne opstod i? Havde

det betydning for projekterne og for medlemmerne? Hvordan var forholdet til andre dele af kvindebevægelsen i perioden? Og hvordan forholdt de politiske partier sig til emnet? Men prisen for den grundige analyse af et afgrænset felt er nok at kontekst træder i baggrunden. Selvom den historievindskabelige afhandling ikke tilhører afdelingen for læs let bøger, har Astrid Elkær Sørensen formået at skrive en bog om et kompliceret, besværligt og til tider tørt emne på en måde, så den henvender sig til et bredere publikum end den smalle kreds af fagfæller. Det er noget af en præstation.

Bogen viser både, hvor kompliceret og til tider vanskeligt og konfliktfyldt, det er at tale på vegne af ét køn selv indenfor en kreds af faglige fællesskaber, og samtidig demonstrerer Astrid Elkær Sørensen, at de politiske og faglige kampe om og for "kvinden" som økonomisk autonomt individ fortsat er aktuel og relevant. Ligestillingspolitik er til stadighed en vigtig kampplads, og med *Pæne Pigers Oprør* får man det historievindskabelige fundament til at kunne forstå mange af de interessekonflikter, der til stadighed kendetegner feltet.

SEKONDLØJTANTEN FRA THY DER BLEV SYNDIKALIST

Knud Holch Andersen og Flemming Skipper. *Syndikalistløjtnanten Bertel Budtz Müller og hans generation. En biografi*, Forlaget Knakken, 2018, ill., 182 s., ISBN: 978-87-88797-97-8

Af Torkil Sørensen

Syndikalismen var en strømning, der stod forholdsvis stærkt i arbejderbevægelsen, også i Danmark, efter Første Verdenskrig. Den lagde hovedvægt på den faglige kamp, og derfor var det egentlig selvmodsigende, at en del syndikalister fra 1919 blev engagerede i Danmarks Kommunistiske Parti, DKP, der mere fokuse-

rede på den politiske kamp og opbygning af det ledende parti. Efter nogle år endte det da også med, at mange af de oprindelige syndikalister igen forlod eller blev smidt ud af DKP. Men midt i 1920'erne havde den syndikalistiske bevægelse i Danmark mistet det meste af pusten, så de fleste gik nu andre veje.

En af de aktive syndikalister var Bertel Budtz Müller, der nu er blevet portrætteret i en velillustreret bog, som er udgivet i et samarbejde med Lokalhistorisk Arkiv for Thisted Kommune, hvor han havde sin barndom. Syndikalist-løjtnant er titel, fordi han med en militær baggrund havde fået en lav officersgrad. Men han blev fyret i 1918, og gik i stedet i gang med at skrive revolutionære tekster, som i Klassekampen 14. november 1918 dagen efter slaget på Grøntorvet, i dag Israels Plads: "*I går vagede nyskabens røde faner over Grøntorvet... Kamp på liv og død.*" Han måtte dog snart erkende, at opstanden havde lidt et foreløbigt nederlag. Alligevel var i januar med i Den røde Garde oprettet af Socialistisk Arbejderparti bestående af ca. 30 medlemmer. Garden skulle især beskytte demonstrationer mod politi og provokationer.

Der var opbrud blandt de små partier på den yderste venstrefløj i denne periode, og Bertel Budtz Müller gik med i Venstre Socialistisk Parti, der i 1920 skiftede navn til Danmarks Kommunistiske Parti. Han blev anmelder ved partiavisen, fra 1921 Arbejderbladet. Han nåede også at være kandidat for DKP ved folketingsvalget i 1924, hvor partiet kun fik godt 6.000 stemmer. Kort efter meldte han sig dog ud, og gik over i Socialdemokratiet.

Men han fortsatte som en aktiv kraft i kulturlivet, ved både at skrive artikler, bøger og teaterstykker. Snart fik han fra 1925 travlt med at opbygge Arbejdernes Teater i København, som han ledte til efteråret 1928. I en periode holdt det til i Griffenfeldtsgade nr.7, senere på Casino teaterets lille scene. Da han forlod Arbejderteateret, arbejdede han i 1929 sammen med Forsøgsscenen under Monde gruppen. Nu kom han igen tættere på de dengang ret få kommunister i kulturlivet, for Monde gruppen

var en blanding af kommunister og kulturradikale. Men i 1929 flyttede han og hustruen Frida til Thisted og året efter til Hanstholm. Nu var det kulturlivet på denne egn han engagerede sig i, til han i 1938 igen flyttede – nu til Hvidovre. Under besættelsen blev han involveret i modstandskamp på Falster. Han døde kun 55 år gammel 2. marts 1946, og han blev stedt til hvile fra Hvidovre Kirke.

Bogen fortæller mange detaljer om en sekondløjtnant fra Thisted, der blev aktiv på den yderste venstrefløj og i 1920'ernes progressive kulturliv i hovedstaden, for så i 1930'erne mere at dyrke lokalkultur i Thy – inden han igen tog mod København. Men der mangler lidt en rød tråd i fortællingen, så det bliver ikke så tydeligt, hvorfor Budtz Müller valgte disse spring i engagement og bosætning.

ØSTFRONTEN FRA VERDENSKRIG TIL BORGERKRIG

Claus Bundgård Christensen, Martin Bo Nørregård, Niels Bo Poulsen: *Fra verdenskrig til borgerkrig. Østfronten 1914-1924 set med danske øjne.* Gyldendal, 2018, 344 s., ISBN 978-87-02-15726-0

Af Bernadette Preben-Hansen

“Mod vest var hærene for store til landet, og mod øst var landet for stort til hærene”. Sådan skrev Winston Churchill om verdenskrigen på fronterne i 1914-1918. (*The World Crisis: The Eastern Front.* London 1931, s. 83; *Den Store Krig.* København 1935, s. 77). Østfronten strakte sig fra Østersøen til Sortehavet, mod det osmanniske rige. Bogen handler om kampene mellem de tre kejserriger – Tyskland, Østrig-Ungarn og Rusland. Krigen her knækkede to kejserriger, der blev splittet op på et nyt politisk europakort. (Tyskland faldt på vestfronten). Nye lande – med nye krige på

ydre og indre fronter: Finland, Estland, Letland, Litauen, Polen og Sovjet-Rusland havde kyster mod Østersøen, men også Jugoslavien og Tjekkosllovakiet kom på landkortet. Landene ved Østersøen er i Danmarks nærområde, og Danmark havde historiske bånd og handelspolitiske interesser. I øst gled verdenskrigen over i borgerkrigen, der hidindtil – som også selve krigen på østfronten – er blevet stedmoderligt behandlet på dansk.

Bogens tidsramme går fra krigsudbruddet i 1914 til etableringen af diplomatiske relationer mellem Danmark og Sovjetunionen i 1924. Det er en stor mundfuld, vel nok for stor. Bogen tilbyder en militærstrategisk og storpolitisk analyse af krigen. Det formål opfylder bogen fint, dog ikke ved danske observationer. De danske øjne er drysset hist og pist, hvor danskskrivende slesvigere har ymtet sig om hverdagen på fronten, om fødevarer og om kammeraterne. Flere tusinde dansktalende slesvigere måtte som tyske statsborgere kæmpe på tysk side i Galizien og Volhynien – i det nuværende Polen og Ukraine – regioner, hvor Tsar-Rusland havde ghettoiseret Østeuropas mange fattige jøder. Det skabte kulturchoke hos slesvigerne. Men vi skal til gesandt Harald Scavenius for at finde danske øjne, der har leveret en velorienteret analyse af krigen på østfronten. Den kan læses i gesandens politiske indberetninger fra Petrograd. Et udvalg er netop udgivet i *Danske Magazin* 2019.

Ved krigens begyndelse sejrede russerne ved Gumbinnen (Gusev i Kaliningrad-regionen), men snart sejrede tyskerne massivt ved Tannenberg (Stebark nær Olsztyn i Polen). Bogen giver en gennemgang af kampene i øst, som ved de masuriske sumpe. Tyskerne kom til at kontrollere store dele af det russiske Østeuropa i 1915, men russerne sejrede massivt ved Brusilov-offensiven året efter. Krigsfanger strømmede over grænserne: russere blev sendt til Tyskland og Østrig-Ungarn, og østrig-ungarere og tyskere til Sibirien mod Stillehavet, fjernt fra fronten.

At beskrive de mange slag på fronten, så læseren kan forstå udviklingen, har været en ud-

fordring, men teksten flyder som floden Don og sejler læseren fra krigszonen i Polen og Ukraine ind i den kaotiske borgerkrig i Rusland. Den begyndte med bolsjevikernes magtovertagelse i 1917.

Gesandt Harald Scavenius opfordrede ved fredskonferencen i Paris i 1919 vestmagterne til en samlet militær intervention i Rusland – i tide – for at knække bolsjevikkerne. Erik Scavenius, Danmarks udenrigsminister, fik i hast lagt låg på sin gesandtfætter, der var i færd med at drage det neutrale Danmark ind i en blodig krig. Harald Scavenius støttede de danske frivillige militære korps, der rejste mod Finland, Estland, Letland og Nordrusland for at kæmpe mod bolsjevikkerne. Vesteuropa værgede for sig imod kommunismen, klassekampen og verdensrevolutionen, mens de nye lande i Østeuropa kæmpede for uafhængighed.

I Rusland kaldes perioden 1917-1922 i dag for borger- og interventionskrigen. Russernes indbyrdes kamp var tabu i Sovjetunionen, der lukkede arkiverne og fjernede erindringen. De hvide hære under fhv. tsaristiske officerer kæmpede på flere fronter, udisciplinerede og uden koordination. Tjekkerne, der havde været krigsfanger i Rusland, overtog kontrollen med den transsibiriske jernbane, livsnerven i Sibirien, og med hovedbyer i Sydrusland og Sibirien, men snart blev tjekkerne transporteret over Vladivostok med skib til Vesteuropa. I foråret 1919 var bolsjevikkerne trængt inde i Moskva-regionen og omegn, men den røde hær vandt frem, og Unionen af Socialistiske Sovjetrepublikker blev stiftet i 1922.

Vestlige stormagter interвенerede for at støtte de hvide tropper i Nordrusland, Østersøregionen, ved Sortehavet og i Fjernøsten. Briterne stod i Nordrusland og havde flådeenheder udfor Estland og i Sortehavet; franskmændene stod ved Sortehavet, i Sibirien og i Polen (der uventet vandt den polsk-sovjetiske krig i slaget ved Warszawa i 1920); canadierne og amerikanerne stod i Nordrusland og i Fjernøsten, hvor USA holdt japanerne i skak.

Vi mangler en bog på dansk om borgerkri-

gen, mens briterne publicerer det ene kæmpeværk efter det andet om denne – også for Danmark – så væsentlige krig. Hvorfor har Danmark glemt sit engagement i Rusland under og efter verdenskrigen? Kapitlet om Danmarks internationale ansvar for krigsfangehjælp i Rusland i 1917-1918 – til forsvar for Danmarks suverænitet – er ikke skrevet ind i Danmarkshistorien. Danmark havde fra april 1917 ansvaret for hjælpen til omtrent to millioner østrig-ungarske krigsfanger, der sad i leje i Rusland og Sibirien, samt et par hundredetusinde civilfanger.

Dansk erhvervsliv havde store økonomiske interesser i Rusland. Der var mange veluddannede danskere i Rusland, ikke mindst under Stolypins reformpolitik fra 1906. Vi kender navnene på 480 slesvigere i russisk krigsfangenskab, hvoraf vel 300-400 var dansktalende (de fleste var landmænd). Danske hjælpeambulanacer drev hospitaler i Baltikum og det øvrige Rusland fra krigsudbruddet. Danske krigsfangedelegerede og sygeplejersker rejste i Rusland, inspicerede krigsfangeleje og skrev – håndskrevne og endnu upublicerede – rapporter på dansk til det danske gesandtskab i Petrograd, generalkonsulatet i Moskva, og Dansk Røde Kors' kontorer i Petrograd, Moskva og Kiev. I 1918 pakkede civile danskere sammen og forlod al ejendom i Rusland for i hast at rejse hjem. Udenrigsministeriet i København organiserede danskerevakueringer i 1920, mens andre danskere forgæves forsøgte at fortsætte arbejdet for krigsfangerne.

Bogen rummer flere bøger i én om (for) mange komplicerede historiske forhold, men den er den bedste indledning på dansk til emner, der bør tages yderligere op i dansk historieskrivning. Den læser, der ønsker at sætte sig ind i verdenskrigen i øst og i borgerkrigen kan med fordel begynde her, og herfra hoppe over i den nyere engelsksprogede litteratur, men også ned i Churchills kæmpeværk om verdenskrisen i det blodrøde 20. århundrede. For "mod øst var landet for stort til hærene" og emnet for stort til en kompakt, men velskrevet bog.

Bogen kræver en del forhåndskendskab til Ruslands historie.

NEDERLAGETS FØRSTEMAND SOM BRIK I BOLSJEVIKKERNES MAGTKAMP

Robert Service: *Den sidste zar: Nikolaj 2. og den russiske revolution*, Turbine, 2018, ill., 433 s., ISBN: 978-87-406-1916-4

Af Kim Frederichsen

En mand fremstår som den absolutte taber ved de russiske revolutioner i Rusland i 1917, zar Nikolaj II. Ikke alene formøblede han over 300 års uindskrænket magt for huset Romanov, men hans manglende politiske realitetsans endte med at koste ham og hele hans nærmeste familie livet.

Den internationalt anerkendte historiker Robert Service, der måske er bedst kendt for sine biografier om Lenin, Stalin og Trotskij, men hans værker om kommunismens verdenshistorie eller det unge bolsjevistyre skal også fremhæves, er endelig blevet oversat til dansk. Denne udgivelse er da heller ikke så meget en biografi, selvom forfatteren kommer ind på, hvordan livet formede sig de sidste 16 måneder af zarfamiliens liv, som et studie af, hvordan zarfamilien blev en brik i den tidlige magtkamp mellem forskellige interenser i det tidlige, stærkt kaotiske sovjetstyre.

Allerede under de provisoriske regeringer med socialisten Aleksandr Kerenskij som den stærke mand, måtte regeringen anvende mange kræfter på at overveje, hvad man skulle stille op med den detroniserede zar og ikke mindst også, hvordan man valgte en linie, der kunne stille den anden del af den såkaldte dobbeltmagt, sovjetten, tilfredse med resultatet. I første omgang blev familien holdt indespærret i Tsarskoe Selo, mens muligheden om eksil i England blev over-

vejet .Efter den var blevet opgivet, valgte man provinsbyen Tobolsk, der lå afsides i det vestlige Sibirien uden jernbaneforbindelse. Kerrenskij udpegede en veteran fra Narodnaja Volja V. Pankratov, der tog den socialistiske-revolutionære A. Nikolskij med sig som næstkommanderende, til at lede bevogtningen af den tidligere zarfamilie – og også mod sovjetterne i f.eks. Jekaterinburg eller Tsaritsyn, som var langt mere morderisk indstillede overfor zaren. Oktoberrevolutionen førte ikke umiddelbart til forandringer i familiens forhold, selvom vagtmandskabet var blevet yderligere radikaliseret, ligesom der opstod øgede spændinger blandt bolsjevikkerne, SR og mensjevikker i Tobolsk-sovjetten, mens lederne af Omsk-sovjetten krævede familien anbragt i fængsel. I den anledning sendte sovjetten en deling på 250 mand til Tobolsk, men de blev afvist af vagtmandskabet, der også måtte forholde sig til en deling rødgardister, som ankom fra Tjumen, samt forskellige mere eller mindre ubehjælpsomme planer fra russiske monarkister om at undsætte familien. Vagtmandskabet tog kontakt til bolsjevikernes ledelse i Moskva, og herfra besluttede Sverdlov at overflytte familien til Jekaterinburg, og at erfarne bolsjevistiske veteraner skulle forestå overflytningen og den efterfølgende bevogtning. Overflytningen bød på flere vanskeligheder såsom sygdomsudbrud i familien, der gjorde det nødvendigt at rejse ad flere omgange, frygt for befrielsesaktioner eller modsat attentatforsøg. Først rejste Nikolaj, Aleksandra og Maria, og det var en dramatisk tur, især pga. gensidig mistro blandt de lokale bolsjevistiske ledere. Familien blev indkvarteret i Ipatevs hus og efterhånden genforenet. Huset var valgt ud fra sin beliggenhed og bevogtningsmuligheder.

Som nævnt gik der grundet mange andre udfordringer for de nye bolsjevistiske magthavere lang tid før, de bolsjevistiske ledere begyndte at overveje den tidligere zarfamilies skæbne. Først gik overvejelser på at gennemføre en offentlig retssag i Moskva, men familien blev altså flyttet til Jekaterinburg, og vilkårene efterhånden skærpet, især da Tjeka officeren Jurovskij i spidsen

for en ny vagtdeling fortinsvis bestående af letter strammede fængselsregimet. Men bolsjevikernes planlægning af en retssag blev efterhånden overhalet af den kaotiske virkelighed i det borgerkrigshærgede land, dels var der til tider problemer med kommunikationslinjerne mellem Moskva og Jekaterinburg, dels betød den militære udvikling, at byen blev truet af kontrarevolutionære, dels var der gensidig mistro mellem partilederne i centrum i Moskva og de lokale kadrer i Jekaterinburg, hos sidstnævnte især fordi man var mistroiske over for fredsslutningen med centralmagterne, mens man fra centralt holdt fandt de lokale ledere for egenrådige. Efterhånden som den militære situation forværredes, blev planerne om en retssag opgivet, og selvom det er uklart, hvordan beslutningsgangene var, så fik de lokale ledere tilladelse eller godkendelse til at henrette den tidligere zarfamilie om natten den 17. juli 1918. Bogens sidste dele omhandler forsøgene på at skjule henrettelserne både i forbindelse med den umiddelbare oprydning med at fjerne de friske spor og i den efterfølgende historieskrivning.

Alt i alt er tale om en velfortalt bog af en forfatter, der har et betydeligt overblik over sit stof og formår at formidle det. Ikke desto mindre er der enkelte klagepunkter. For det første savner man, at forfatteren ville have gjort sig flere overvejelser om, hvordan og hvem der i sidste ende besluttede at gennemføre henrettelserne i den uklare dynamik og kommunikation mellem lederne i Moskva og Jekaterinburg, for det andet skæmmes bogen af en række meningsforstyrende sproglige fejl i en ellers vellykket oversættelse, og for det tredje er det for denne anmelder uforståeligt, at man fortsat oversætter partiet SR til De Socialrevolutionære, når en mere korrekt oversættelse ville være De Socialistiske Revolutionære, der er trods alt en væsentlig betydningsforskel mellem de to oversættelser, og den sidste ville være langt mere retvisende.

Men i sidste ende skal disse indvendinger ikke afholde anmelderen fra at anbefale bogen ud fra tre arbejderhistoriske perspektiver. For det første giver den med den tidligere zar som

omdrejningspunkt et indblik i forholdet mellem de provisoriske regeringer og sovjetterne, der selv var præget af interne (parti)politiske stridigheder, i dobbeltmagtsperioden, for det andet giver den et indblik i forholdet mellem particentrum og -perefieri i den tidlige sovjetperiode, hvor rammerne for det politiske hieraki ikke synes at have været helt så fastlagte som senere. For det tredje giver den et historiegrafisk indblik i, hvordan sovjetiske historikere, russiske historikere og aktører i eksil og post-sovjetiske vestlige og russiske historie har gjort brug af historierne om henrettelserne til at bedrive en især i sovjetiden mere eller mindre politiseret historieforskning.

MINUS OG MINUS GIVER IKKE PLUS

Palle Andersen: *Polen og Holocaust – polsk antisemitisme*, Forlaget Ellekær, 2018, 153 s., ISBN: 978-87-92173-33-1

Af Kim Frederichsen

Et af de punkter, der oftest udpeges som en stærkt medvirkende årsag til Anden Verdenskrigs udbrud, er Molotov-Ribbentrop traktaten med dens hemmelige tillægsprotokol om blandt andet Polens deling mellem de to totalitære regimer. Denne imperialistiske aftale og besættelse er muligvis tydeligst symboliseret ved massakren på polske officerer i blandt andet Katyn, hvilket det lille kvalitetsforlag, Ellekær, der i høj grad har specialiseret sig i udgivelser om Polens og Tysklands historie, udgav en meget fin skildring af i 2017 (anmeldt af Erik Kulavig i *Arbejderhistorie* 2018:2).

På den baggrund vil det måske ikke overraske, at de polske myndigheder ønsker at bevare en erindring om besættelsestiden, det er jo også tilfældet i andre lande som f.eks. Danmark. Men der er unægtelig en stor forskel. I Polen

vedtog Senatet i januar 2018 en Holocaust lov, der forbød at anklage Polen for at have medvirket til de nazistiske forbrydelser såsom Holocaust under Anden Verdenskrig med et strafferamme på op til tre års fængsel. Strafferammen blev siden mildnet, ligesom man ikke længere kan blive dømt, hvis udsagnet fremsættes i en kunstnerisk eller videnskabelig sammenhæng.

Problemet er, som den danske historiker Palle Andersen så grundigt dokumenterer gennem en lang række af eksempler i sin nye bog, at der foregik en omfattende udrensning og forfølgelse af jøderne i Polen under Anden Verdenskrig, og at det ikke kun var den nazistiske besættelsesmagt og det såkaldte "blå" polske hjælpepoliti, der var ansvarlige, men at de i høj grad modtog hjælp fra den brede polske befolkning og især bønderne (i en grad der langt oversteg dem, der forsøgte at hjælpe deres jødiske medborgere), der ud fra en antisemitisk grundholdning og et ønske om at udnytte et mulighedsvindue til at tilrane sig jødernes ejendom og boliger. Desuden dokumenteres det, at den antisemitiske holdning og uviljen til at levere bortranet ejendom tilbage fortsatte med at eksistere bredt i den polske befolkning også efter afslutningen på Anden Verdenskrig. Polen var på mange måder en offernation under Anden Verdenskrig. Landet blev besat af to imperialistiske, totalitære magter, hvilket satte gang i den lavine, der udløste Anden Verdenskrig, og den polske befolkning blev udsat for meget betydelige overgreb fra besættelsesmagternes side, og det må ikke forglemmes. Derfor er det også berettiget at betragte Polen som en offernation, men det ændrer ikke på, at Palle Andersen med sin bog dokumenterer, at der fandt en jødeforfølgelse sted med en ganske betydelig deltagelse af den polske civilbefolkning. Og dette aspekt af polsk besættelsestidshistorie må ikke fejles ind under gulvtæppet gennem lovgivning om en nationalistisk historiebrug, og da slet ikke i en tid, hvor antisemitismen igen i stadig højere grad er begyndt at vise sit grimme ansigt, også i Europa.